

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературе – Language and literature teaching» (<https://tilvaadabiyot.uz>)

<https://oak.uz/pages/4802>

2023-yil. 7-son

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot. uz

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Nargiza Rahmonqulova
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Valijon Qodirov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Ravshan Jomonov
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov

Alijon Safarov (elektron nashr uchun)
Madina Nuriddinova (elektron nashr uchun)
Latifa Xudayqulova (elektron nashr uchun)
Barno Kadirova (elektron nashr uchun)

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Lutfullo Jo'rayev
Bibimayram Raxmonova
Shuxratova Oydin
Nargiza Umarova

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45, (71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
vab-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

M U N D A R I J A

TILSHUNOSLIK

Akbarjon Xasanov. Olamning lisoniy manzarasi va milliy mentalitet	3
Dilnur Bozorova. Zamonaviy ta'limda til o'qitishning dolzarb muammolari	5
Dilafroz Hamdamova. Linguocognitive analysis of discourse	7
Dilrom Yuldasheva. Subyektning sintaktika va semantikaga munosabati masalasi	9
Elyorjon Hasanov. Terminologiyaning zamonaviy tilshunoslikda o'rganilishi	11
G'olibjon Otamurodov, Sitora Isaeva. Pedagoglarning kasbiy salohiyatlarini raqamli ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali ularning ehtiyoj va muammolarini (malaka oshirish misolida) aniqlash	13
Muhammadjon Solijonov. Lingvokulturologiya zamonaviy tilshunoslik yo'nalishi sifatida	18
Muxlisa Yigitaliyeva. Lingvomadaniy yondashuvning hozirgi kundagi asosiy tushuncha va muammolari	19
Shotillo Shorakhmetov, Aytgul Djalilova. Opposite meaning of words in a context	21

TADQIQOT

Go'zal Qurbonova. Rus tili fanidan o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda interfaol ta'lim texnologiyalari	23
Israilova M.N, Yuldasheva D.Y. Lotin tilining rivojlanish tarixi va taraqqiyoti	25
Maftuna Rahimova. Ikki tovushli so'zlarda ifodalovchi strukturasi	27
Yulduz Jovliyeva. Adabiyot darslarida ertaklarni o'qitish metodikasi Oskard Uayldning "Baxtli shahzoda" ertagi misolida	29
Saodat Namozova. Uilyam Shekspir ijodining o'zbek adabiyoti bilan qiyosiy o'rganilishi	30
Nigora Xolmatova. Erkin A'zam xotiralarida ustozlar an'anasi	33
Nodira Adizova. Talabalarda kognitiv-pragmatik kompetentlikni rivojlantirish metodikasi	34
Qahramonjon Ismoilov. Jaloliddin Rumiy va tasavvuf	37
Munira Xudoyorova. Hofiz Xorazmiy qit'alari xususida	38
Diyora Karimova. Mastering military phraseology: a guide to effective teaching	41
Nigina Pulatova. Texte comme objet d'étude et d'application dans le processus éducatif, considérant sa typologie et ses composante	43

Ilmiy-metodik elektron jurnal

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya hamda Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

ketdilar. Xonalarida uzoq-uzoq suhbat qurar, keyin birga-birga tushlik qilib kelishar, goho o'tirib olib shaxmat surib qolishar edi.

... Bir safar gap orasida "Siz katta odam ekansiz, ukam, bilmay yurganimizni qarang!" desa bo'ladimi! "E, qo'ysangiz-chi, Salim aka, – dedim xijolat aralash, – biz bor-yo'g'i jurnal chiqarib o'tirgan bir qalamkash-da". "Unisini bilmadim-u, lokin Ozod domullo bilan billa ishlaydigan odam kichkina bo'lmaydi. U kishi ko'p ulug' inson ekanlar, avliyo, avliyo! Avliyosidan sira kam emas". Kuzatayotganimizdek, E.A'zam maqola sarlavhasiga Muhammad Salimning Ozod domlaga bergan yuksak bahosini nom sifatida tanlaydi. Maqolada O.Sharofiddinovning "Domlalar" xotira kitobi haqida qisqa izoh beriladi.

E.A'zamning yana bir xotira maqolasi taniqli adabiyotshunos olim A.Rasulovga bag'ishlangan. Maqola "Yaxshilik qil-u suvga ot..." deb nomlangan. Muallif xotira maqolada Rasulov domlaning universitetda o'qitgani, so'ngra O.Sharofiddinov to'garagida domla bilan ancha iliq munosabatlar o'rnatgani haqidagi hayotiy hikoyalarni qiziqarli uslubda yozadi. Bir paytlari dars bergan ustoz shogirdining yozgan asarlari haqida ilmiy monografiya yaratgani va bundan E.A'zam o'zini qarzdor his qilishini, ammo bu qarzni uzish mumkinligini, ya'ni "rahmatli ustoz Abdug'afur Rasulovdek yo'l tutish lozim: yaxshilik qil-u suvga ot..." qabilida ish tutganligini chin dildan bayon qiladi. Mazkur xotira maqola ham nihoyatda samimiy yozilgan. Unda muallifning eslanayotgan shaxs – Abdug'afur Rasulov bilan bog'liq hayotiy faktlar va do'stona ijodiy munosabatlar, domlaning tabiatidagi sipogarchilik, serandishlilik, chapanife'llik to'g'risida ham nihoyatda topib va bilib yozganini ko'ramiz.

Erkin A'zam xotirlarida ustozlar an'analari alohida o'rinni egallaydi. Yozuvchining xotira-maqolalarida o'zi mansub bo'lgan xalq ma'naviy hayotining yetakchilari hamda ular ta'sirida yozuvchi badiiy-estetik qarashlari qanday shakllangani bayon etilgan. Mazkur tipdagi maqolalarning tili sodda, ta'sirli va salmoqli mazmunga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A'zam E. Pichirlashni bilmagan odam / Ertalabki xayollar. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 326-bet.
2. A'zam E. Avliyodan kam emas / Ertalabki xayollar. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 332–333 betlar.
3. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent, 2004.
4. Qozoqboy Yo'ldosh. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
5. Bahodir Karim. Ruhiyat alifbosi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.
6. Solijonov Y. Ko'zgudagi hayot. – Milliy kutubxona, 2013.
7. Quronov D. Mutolaa va idrok mashqlari. – Toshkent: Akademnashr, 2013.

Nodira ADIZOVA,
BDPI dotsenti

TALABALARDA KOGNITIV-PRAGMATIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Ona tili o'qitish metodikasi misolida

Annotasiya: Biz ushbu maqolada pragmatikani fan sifatida ko'rib chiqishdan boshlaymiz, keyin pragmatik kompetentsiyani aniqlaymiz va uning tarkibiy elementlarining tasnifini beramiz. Shundan so'ng talabalarda ona tili pragmatik kompetentsiyasini shakllantirish xususiyatlari haqida gapiramiz.

Kalit so'zlar: korpus, pragmatik kompetentsiya, model, iyerarxiy, milliy dastur, lingvodidaktik, kommunikativ-kognitiv, kompetensiya, gumanistik ta'lim.

Abstract: In this article, we begin by considering pragmatics as a science, then define pragmatic competence and give a classification of its constituent elements. After that, we will talk about the features of the formation of pragmatic competence of the native language in students.

Key words: corpus, pragmatic competence, model, hierarchical, national program, linguodidactic, communicative-cognitive, competence, humanistic education.

Аннотация: В данной статье мы начнем с рассмотрения прагматики как науки, затем дадим определение прагматической компетентности и дадим классификацию составляющих ее элементов. После этого поговорим об особенностях формирования прагматической компетенции родного языка у учащихся.

Ключевые слова: корпус, прагматическая компетенция, модель, иерархическая, национальная программа, лингводидактическая, коммуникативно-когнитивная, компетенция, гуманистическое образование.

Ona tilining kommunikativ kompetensiyasi tarkibida pragmatik kompetensiyaning o'rnini aniqlash muammosi lingvodidaktika sohasidagi ko'plab tadqiqotchilarning ishlarida o'z aksini topgan.

Avvalo, pragmatik kompetensiyaning markaziy muhim elementi sifatida pragmatika nima ekanligini aniqlaylik. Pragmatika bu tilning muloqotda qanday ishlatilishini o'rganadi. "Pragmatik" atamasi amerikalik faylasuf C. Morris tomonidan kiritilgan bo'lib, uni semantika va sintaksis bilan birga semiotikaning ajralmas qismi deb hisoblagan[1;58].

Semantika soʻzni foydalanish sharoitlari va kontekstidan tashqarida koʻrib chiqish orqali nimani anglatishini oʻrgansa, pragmatika, aksincha, aynan shu holatlarni taʼkidlaydi. Pragmatika, birinchi navbatda, jummalarni toʻgʻri shakllantirish qoidalari haqida emas, balki tilning muloqotda qanday ishlatilishi haqida bahs yuritadi. Muloqot kamida ikkita tomonning - soʻzlovchi va tinglovchining yoki yozuvchi va oʻquvchining mavjudligini nazarda tutadi. Shuning uchun pragmatikada kommunikantlarning oʻzaro taʼsiri doimo koʻrib chiqiladi.

Shunday qilib, pragmatika nafaqat maʼno jihatidan aytilgan narsaga, balki sotsial-madaniy vaziyat nuqtayi nazaridan ham aytilishi kerak boʻlgan narsaga asoslangan murakkab talqin jarayonlarini oʻz ichiga oladi. Bu maʼnoda pragmatika “aytilmagan narsalarni tahlil qilish sanʼati”dir [2;145]. Pragmatikaning asosiy savoli: “Notiq (yozuvchi) aytilgan (yozilgan) bilan nimani nazarda tutadi va bu vaziyatda tinglovchi (yoki oʻquvchi) tomonidan qanday tushuniladi?”.

Soʻzlanayotgan voqea maʼnosi haqidagi xulosalar uchun aloqa sodir boʻlgan konteks katta ahamiyatga ega. Muloqot har qaysi faoliyat turiga qarab turlicha rivojlanadi. Tildan foydalanuvchi soʻzlovchining shaxsi, tinglovchiga munosabati, faoliyat turi va soʻzlovchining pozitsiyasi kabi omillarni oʻz ichiga olgan ijtimoiy vaziyatga qarab lingvistik shaklni tanlaydi. Bundan tashqari, nutqni tushunish har xil turdagi signallarga asoslanadi. Interpretatsiya ham ogʻzaki ifodalarga, ham ogʻzaki boʻlmagan ifodalarga, masalan, prosodiya, kinesika, imo-ishora va mimikaga bogʻliq. Darhaqiqat, tinglovchilar bir vaqtning oʻzida bitta (odatda eshitish-vizual) tasvir shaklida uzatiladigan va qabul qilinadigan turli xil aloqa quyi tizimlaridan oʻzaro taʼsir qiluvchi xatti-harakatlarning yigʻindisidan xulosa chiqaradilar [3;188]

Bundan tashqari, bayonotlarni talqin qilish nazariyasi dialogik yondashuvga ega boʻlishi kerak. Aytilgan narsa har doim boshqa birov tomonidan ilgari aytilgan narsaga javob sifatida qaraladi. Biz aytadigan yoki yozgan narsalarimiz (qanday shaklda yoki vaziyatda boʻlishidan qatʼiy nazar) boshqa odamning javobi uchun kontekst yaratadi va ularning javobi biz ushbu javobga qanday munosabatda boʻlishimiz uchun yanada koʻproq kontekstni beradi va hokazo.

Hozirgi vaqtda koʻpgina zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning asosini kompetentsiyaga asoslangan yondashuv tashkil etadi. Bu esa taʼlim tizimiga nisbatan turlicha qarashga imkon beradi. Asosiy kasbiy taʼlim dasturini oʻzlashtirish natijasida talabalar olingan bilimlardan amaliy faoliyatda foydalanishga imkon beradigan bir qator umumiy madaniy, umumiy kasbiy va kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishlari kerak.

Universitetda ona tilini oʻqitishning asosiy maqsadi - ona tilining kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish, shu jumladan subkompetentsiyalarning barcha tarkibiy qismlari va xorijiy kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish nazarda tutiladi. “Boshlangʻich taʼlim” yoʻnalishi boʻyicha OTM bitiruvchisi “ona tilida muloqot qila olishi, uning ichki imkoniyatlarini bilishi va dunyoning umumiy manzarasidagi oʻrnini tushunishi” kerak. Shu munosabat bilan ona tilini bilish ona tili oʻqitish metodikasi kommunikativ kompetentsiyasining barcha komponentlarini, shu jumladan pragmatik kompetentsiyani mutanosib ravishda egallashni nazarda tutadi.

Ona tilidagi kommunikativ kompetentsiya doirasidagi subkompetentlik sifatida pragmatik kompetentsiya – **maʼruzachining pragmatik savodli bayonotlarni takrorlash qobiliyati va tayyorligi, shuningdek, boshqa maʼruzachining pragmatik niyatini izohlashdir.** Pragmatik tuzilmalar va tamoyillarni bilmaslik, ogʻir holatlarda tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Boʻlajak oʻqituvchilar va ona tili oʻqituvchilari uchun pragmatik kompetentsiyani egallash oʻqitilayotgan fan boʻyicha bilimlarni toʻgʻri uzatish nuqtayi nazaridan muhimdir. Bularning barchasi “Ona tili” profiliga ega boʻlgan pedagogik yoʻnalish talabalarining pragmatik kompetentsiyasini shakllantirish muhimligini taʼkidlaydi.

Oliy taʼlimning yangi davlat taʼlim standartlari asosida taʼlim sohasida axborotlashtirish va raqamlashtirish jarayoni vaqt oʻtishi bilan tobora kengayib bormoqda. Bu tadqiqotchilar tomonidan ona tilini oʻqitish metodikasi sohasiga qiziqishning oshishiga, shuningdek, AKT muhitida oʻqitishning yangi usullari va vositalarini izlashga taʼsir qildi.

Korpus texnologiyalari hozirgi vaqtda taʼlim va tadqiqot faoliyatida qoʻllaniladigan axborot-kommunikatsiya vositalaridan biri sifatida tan olingan. Ular ona oʻqitish metodikasini oʻrgatish, leksik va grammatik nutq koʻnikmalarini shakllantirish jarayonini samaraliroq qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, korpus texnologiyalari talabalarining avtonom loyiha faoliyati koʻnikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [4;176]. Shunga qaramay, ona tilini oʻqitish metodologiyasida korpus texnologiyalaridan amalda foydalanish ancha past darajada qolmoqda, bu qisman nazariy va texnologik bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligidan dalolat beradi. Ushbu qoidalar korpus texnologiyalari asosida talabalarining pragmatik kompetentsiyasini shakllantirish metodologiyasini ishlab chiqish zarurligini taʼkidlaydi.

Shu paytgacha ilmiy adabiyotlarda ona tilining pragmatik kompetentsiyasini shakllantirishni oʻrganishdan iborat boʻlgan yetarli miqdordagi ishlar mavjud boʻlsada, ona tili aspektlarini oʻrgatishda korpus texnologiyalaridan foydalanilgan koʻplab ishlar ham mavjud.

Pragmatik kompetentsiya - bu shaxsning nutqni tuzish qoidalarini sharhlash va ishlatish, kommunikantlarning o'zaro ta'siri xususiyatlariga va muloqotning ijtimoiy va madaniy kontekstiga muvofiq turli kommunikativ funksiyalar uchun so'zlardan foydalanish qobiliyati. Ona tilining kommunikativ kompetentsiyasining ajralmas qismi sifatida pragmatik kompetentsiyaning tarkibiy qismlari quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: a) ijtimoiy komponent (muloqotning ijtimoiy kontekstini va muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy rollarini sharhlash qobiliyati; ijtimoiy jihatdan tanlash qobiliyati); b) sotsiolingvistik komponent (suhbatdoshning ijtimoiy portretini yaratish uchun nutq bayonotini (ijtimoiy ma'nolar, o'zgarishlar va modallikni ro'yxatga olish) sharhlash qobiliyati; muloqot maqsadiga erishish uchun kerakli til va nutq vositalaridan foydalanish qobiliyati. tanlangan ijtimoiy rollar); v) ijtimoiy-madaniy komponent d) nutq komponenti (suhbatdoshning nutq janrlarini tanlashini izohlash qobiliyati, nutq bayonining uyg'unligi va izchilligi; kommunikativ muammolarni hal qilish uchun nutq bayonini qurish qoidalariga muvofiq nutq aloqasini tanlash va amalga oshirish qobiliyati); e) kompensatsion komponent (so'roq berish, aniqlashtirish, axborot va ma'lumot manbalaridan foydalanish orqali lingvistik va ijtimoiy-madaniy bo'shliqlarni to'ldirish qobiliyati). Pragmatik kompetentsiyaning tarkibiy qismlarini shakllantirish bir qator pragmatik belgilarni o'rgatish asosida amalga oshiriladi - mo'ljallangan ma'noni ifodalash, nutqni tashkil qilish va bo'layotgan narsaga baholovchi munosabat uchun ishlatiladigan tilning leksik, grammatik va sintaktik birliklari to'plami. Maqolada markerlarning to'rtta guruhi: asosiy (leksik, aralash, sintaktik), izohli, parallel (vokativ, norozilikni ifodalovchi belgilar) va diskursiv (kontrastiv, laboratoriya, inferensial, mavzu o'zgarishi belgilari) kiritilgan.

Korpus texnologiyalari - bu elektron lingvistik korpuslardan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish vositalari to'plami. Ona tilini o'qitish sohasida korpus texnologiyalarining didaktik xususiyatlarini o'rganish korpus texnologiyalarining lingvodidaktik xususiyatlarini majburiy va ixtiyoriyga bo'lish taklifini keltirib chiqardi. Bundan tashqari, AKTning didaktik xususiyatlarini birlashtirish uchun oltita parametрни kiritish taklif etiladi: foydalanuvchi parametri, multimedia, qidiruv, kirish, gipermatn va AKTning individual xususiyatlari.

Talabalarning korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyasini shakllantirish quyidagi psixologik-pedagogik shart-sharoitlar hisobga olinsa samarali bo'ladi:

- a) o'quvchilarning korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirishga motivatsiyasi;
- b) talabalarda AKT kompetentsiyasini shakllantirish; v) o'qituvchining AKT kompetentsiyasini shakllantirish;
- d) talabalar korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirish uchun belgilangan algoritmgа rioya qilishlari.

Korpus texnologiyalari asosida talabalarning pragmatik kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan o'quv modeli o'zaro bog'liq bo'lgan beshta blok-komponentni o'z ichiga oladi: shartlar, maqsadni aniqlash bloki, nazariy blok, funktsional texnologik blok, baholash-samarali blok. Tizimli, kompetentsiyaga asoslangan, shaxsiy-faoliyat, kommunikativ-kognitiv yondashuvlar modelda uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi. Amalda, bu yondashuvlar bir qator didaktik (faollik printsiplari; foydalanish mumkinligi va amalga oshirilishi mumkinligi printsiplari; ong printsiplari; o'rganishning avtonomligi printsiplari; ta'limni axborotlashtirish printsiplari) amalga oshiriladi. Ta'limning kommunikativ yo'nalishi printsiplari, ona tillarini o'qitishda differensial yondashuv printsiplari, ko'rinish printsiplari, yangilik printsiplari, o'quv ona tili faoliyatining yaqinlashuvi printsiplari, moslashuv jarayonlarini hisobga olish printsiplari.

Yuqoridagi holatlar shunday xulosaga keladi: o'qitishning til yo'nalishlari talabalarining ona tilining kommunikativ kompetensiyasi doirasida pragmatik kompetentsiyani egallashga bo'lgan ehtiyoji va talabalarning pragmatik kompetentsiyasini shakllantirishning rivojlanmagan mazmuni o'rtasida **qarama-qarshiliklar**, ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va ularni oliy o'quv yurtlarida ona tilini o'qitishga integratsiyalashuvi o'rtasida; korpus texnologiyalarining lingvodidaktik salohiyati va ushbu texnologiyalar asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Morris C. (Eds.) International encyclopedia of unified science. Chicago: University of Chicago Press. 1938. Vol.2, bk 1.
2. Yule G. Pragmatics. Oxford, England: Oxford University Press. 1996.
3. Сысоев P.V. Lingvisticheskiy korpus, korpusnaya lingvistika i metodika obucheniya inostrannym yazykam // Inostr. yazyki v shkole. 2010. № 5. 12-21.
4. Koryakovseva N.F. Sovremennaya metodika organizatsii samostoyatelnoy raboty izuchayushchix inostrannyy yazyk: uchebnoe posobie. - Moskva, 2002. - 176
5. Рыков V.V. Pragmaticheskiy orientirovanny korpus tekstov // Tverskoy lingvisticheskiy meridian. Elektronnyy resurs. <http://rykov-cl.narod.ru/t.html>
6. Bouton L. F. (Eds.). Pragmatics and language learning. University of Illinois, Urbana-Champaign: Division of English as an International Language. 2001. Vol 10.